

İBN KEMAL'İN TABAKÂTÜ'L FUKAHÂSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ(*)

Ahmet İNANIR(*)

ÖZ

Yavuz Sultan Selim'in ricasıyla İbn Kemal'in yapmış olduğu Hanefî fukahâsının tasnifi, Osmanlı Devletinde hukuki birlik ve istikrarın sağlanmasına yönelik bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Bu tasnif Osmanlı müftülerine karşılaştıkları sorunlara, kendilerinden önce teşekkül edip olgunlaşmış zengin hukuk külliyâtı içinde hangi kaynaklarda çözüm arayacaklarını ve hangi hukukçuların görüşlerine öncelik vereceklerini belirleyen bir ölçü ortaya koymuştur. Tasnifin daha ilk dönemlerden itibaren büyük kabul görmüş olması, literatürde de Hanefî tasnifi olarak benimsenmesi onun resmi bir belge olması yanında, kendi döneminde ve sonrasında önemli bir ihtiyacı karşıladığının da açık bir göstergesidir. Son dönemlerde bu tasnife yapılan eleştiriler, tasnifin Osmanlı toplumu ve yargı sisteminin gereksinimleri gözetenilerek yapıldığı gerçeğini dikkate almadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İbn Kemal, Fukaha, Tasnif, Müftü, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

Ibn Kemal's Tabakâtü'l Fukahâ and Its Evaluation

With the request of Yavuz Sultan Selim, Ibn Kemal's classification of the Hanafi Jurists is understood for the legal unity and stability of the Ottoman Empire. This classification showed the Ottoman Muftis a measure in determining the problems faced in the rich corpus of law what resources to look for a solution and priority to the views of which lawyers. The classification has been recognized widely since the earliest times and it has been adopted as the Hanafi work in the literature, acknowledged as an official document and met an important need in its period and later times. Recently, the criticisms made for this classification can be said that it does not pay attention to the fact that the classification has been made considering the requirements of the Ottoman society and the judicial system.

Keywords: Ibn Kemal, Fukahâ, Classification, Mufti, The Ottoman State

* Bu çalışmada "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku" adlı basılmamış doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi. (e-mail: inanirahmet@hotmail.com)

Giriş

Fetva verirken kullanılacak usûl ve kaynaklar, fetvayı veren müftünün ilmî yeterliliği ve derecesine bağlı olarak değişmektedir.¹ Bu sebeple müctehid ile taklid dönemi müftüsünün fetva verirken kullanacağı usûl ve kaynaklar farklıdır.

Müctehid hukukçular devrinde fetva ve kazâda (yargıda) müctehidler kendi icthadlarına dayanmaktaydılar. İctihad faaliyetlerinin çok yoğun olduğu dönemlerde resmî bir kanunlaştırma faaliyetinin olmayışının İslâm hukukunun gelişmesinde müspet bir etkisinin olduğu şüphesizdir. Ancak farklı icthadlardan dolayı bir meselede aynı devlet sınırları içinde değişik görüşler ortaya çıkmaktadır. Aynı nitelikteki hukuki ihtilaflarına bakan hakimlerden biri bir yönde biri başka yönde hüküm verirse kaos çıkar. Mesela fıkıhta evli kadının mahkemeye başvurarak kocasından ayrılma (tefrik) talebinde bulunması halinde hakimin bu yönde karar verip veremeyeceği hususunda farklı görüşler var. Aynı muhitte yaşayan iki kadından birinin tefrik talebine bir fakihin görüşü esas alınarak olumlu karşılık verilirken, diğerinin talebi başka bir fakihin görüşü esas alınarak reddedilirse bu kişilerdeki adalet duygusunu zedeler. Bunun bir adım ötesine gidersek, mesela bir kısas davasını düşünürsek aynı nitelikteki davalarda bir kişi canını kurtarıırken diğerinin canına mal olabilir.² Bu sebeple İslâm devletleri, hukuki birlik ve istikrarı sağlamak gibi pratik faydalar gerekçesiyle ilk dönemlerden itibaren kanunlaştırma teşebbüslerinde bulunmuşlardır. İbnü'l-Mukaffa (v.142/759)'nın teklifi üzerine Abbasi halifesi Mansur (754-775) ve daha sonra Harun Reşid (775-785), İmam Malik (v.179/795)'e "Muvatta" isimli eserini kanunlaştırmayı teklif ettiler. Ancak o, bunu icthad hürriyetine aykırı bir inhisarcılık olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir.³ Babürlü hükümdarı Evrengzib Alemgir (v.1707)'in teşebbüsü üzerine, bir hukukçular heyeti Hanefi mezhebi içerisindeki fetva ve kazâyâ esas olacak muteber görüşleri bir araya toplayarak *Fetâvây-ı Tatarhaniyye* veya Alemgir'den dolayı *Fetâvây-ı Alemgiriyye* denilen eseri meydana getirmiştir. O dönemden Mecelle'ye kadar geçen zaman içinde resmî bir kanunlaştırma faaliyetine rastlanmaz.⁴

1 İbn Kemal, Ahmed b. Süleyman, *Mühimmâtü'l-Müftî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280, vr. 210a; İbn Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-Kadir*, Büyük Emiri Matbaası, Bulak, 1316, 1. baskı, V, 454-457.

2 Dönmez, İbrahim Kâfi, *İslam Araştırmaları*, Avrupa İslam Üniversitesi, Yıl 1, Sayı 1, Şubat, 2008, s. 107.

3 Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Taribi*, Nesil Yay., İstanbul, 1989, s. 178-179.

4 İnanır, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 94.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte yeni bir hukuk sistemi teşekkül etmiş değildir. Bu devleti kuranlar, kendilerinden önceki hukuki geleneği devralmışlardır.⁵ Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hukuk, esas itibarıyla İslâm hukukunun Hanefi yorumudur. Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı asırlar, İslâm hukukunun taklid ve duraklama dönemlerine rastlamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı müftüleri kendilerinden önce teşekkül edip olgunlaşmış zengin bir hukuk külliyyâtı devralmışlar ve fetvalarını mezhep hukukçularının görüşlerine dayandırmışlardır. Aslında bu hukuk sistemi bir dönemde gelişimini tamamlamış, değişime kapalı bir yapı değildir. Bilakis farklı yorumlara açık, dinî öğretiyle bağını koparmadan gelişim ve değişimini devam ettiren bir hukuki tefekkürdür.⁶ Dolayısıyla İslâm hukuk tarihinde resmî bir tedvin faaliyetinin ve buna bağlı olarak bir yürürlük kaynağının olmaması, müftülerin ve kadıların İslâm ve Osmanlı hukuk tarihi boyunca aradıkları hukuk normunu bulmakta çok zorlandıkları veya tespitte güçlük çektikleri ve bunun hukukta bir dağınıklığa yol açtığı anlamına gelmez. Bilakis hem şer'î hukuk hem de örfî hukuk alanında kadıların kolayca başvuracakları bilgi kaynakları ve örfî hukuk alanında da resmî yürürlük kaynakları daima var olmuştur. Müftüler bu kaynaklara başvurarak aradıkları hükmü bulabilmişler ve çoğu kez nereden naklettiklerini belirtmişlerdir.⁷ İhtiyaç hâsıl olduğunda da padişahlar, İbn Kemal gibi dönemin ileri gelen hukukçularından görüş alarak o hususta hangi hükmün esas alınacağına karar vermesini sağlamışlardır. Çünkü İslâm hukukuna göre icthâdî bir konuda bir hukukçunun görüşüne uyulması hususunda padişahın emri olursa bu emir, hâkimleri bağlar. Böyle bir emrin bağlayıcı olması için, emrin konusunun suç teşkil etmemesi ve şeriatı aykırılığının olmaması gerekir. Yetkililerin bu özelliği taşıyan emirlerine uyulması, dinen de vacip olur.⁸

Hanefi mezhebinde bazen aynı meseleyle ilgili birçok farklı görüş bulunabilmektedir. Meselâ İmam Ebû Yûsuf (v. 183/798) ve Muhammed (v. 189/805) bazı meselelerde hem hocaları Ebû Hanife(v. 150/767)'ye hem de birbirlerine, bazı meselelerde ise İmam Züfer (v. 150/767) her üçüne birlikte muhalefet etmektedir. Hatta bazen Ebû Hanife'den iki görüş rivayet edilmekte, bazen bunlardan birinden rucû ettiği söylenmekte, bazen bu rucû da sabit olmamaktadır. Bu defa hangisinin önceki ve hangisinin sonraki rey olduğu

5 Şen, Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 31/1, 701 Osmanlı Özel Sayısı, s. 686.

6 Bardakoğlu, Ali, "Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 31/1, 701 Osmanlı Özel Sayısı, s. 711-712.

7 Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay., İstanbul, 2005, s. 103.

8 Bayındır, Abdülaziz, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 31/1, 701, Osmanlı Özel Sayısı, s. 668; İnanır, a.g.e., s. 95-96.

sorunıyla karşılaşmaktadır. Bu durum aynı şekilde talebeleri için de söz konusu olabilmektedir. Daha sonraki dönemlerde gelen hukukçular mezhep imamlarından hükmü naklolanmayan bazı meselelerde şer'î hükmü belirlerken birbirleriyle ihtilafa düşmektedir.⁹ Örf deliline dayalı meselelerde önceki imamlara muhalefet ettikleri gibi kendi aralarında da ihtilaf etmişlerdir. Böylece bir meseleyle ilgili birden çok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Taklid dönemi fakihleri, meseleleri Kur'an, sünnet, icma ve kıyas gibi şer'î deliller yerine, önceki mezhep hukukçularının ortaya koymuş oldukları görüşler içerisinde birini tercih ederek çözmüşlerdir.¹⁰

Osmanlı dönemi hukukçuları, kendilerinden önce oluşmuş zengin bir hukuk külliyyâtı devralmışlar ve külliyyât içinde bir meselede birbirinden farklı ve birbirine zıt görüşler içinden bir görüşü diğerine tercihte zorlandıkları sorunlar olmuştur. Bunlardan biri de İbn Kemal'in yaşadığı bu dönemde toplumda yaygın uygulama alanı olan "evlâdü'l-evlâd" yani çocukların çocuklarına diye kurulan vakıflardan kızdaki çocuklarında yararlanıp yararlanmaması hususunda mezhep hukukçuları arasındaki görüş farklılıklarından dolayı Osmanlı hukukçuları farklı tercihlere bulunmuşlardır. Bu da bir devletin sınırları içinde aynı mezhepte farklı uygulamalar ortaya çıkmasına sebep olmakta ve halkın adalete güvenini sarsmaktadır. Bu durum başta yöneticiler olmak üzere müftü ve kadıları sıkıntıya sokmaktadır. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim (1512–1520) her kafadan bir ses çıkmaması ve tercihte kolaylık sağlaması için önceki hukukçuların mezhep içindeki yerlerini belirlemeye ihtiyaç duymuştur. Nitekim hükümdâr, İbn Kemal'e müracaat ederek hem "evlâdü'l-evlâd" şeklinde kurulan aile vakıflarından kızdaki torunların da yararlanıp yararlanmayacağı meselesini aydınlatmasını, hem de bundan sonra yapılacak hukuki tercihleri bir kurala bağlamak amacıyla fakihlerin tasnif etmesini rica etmiştir. Bu rica üzerine İbn Kemal'de "*Risâle fî Dubûli Veledi'l-Bint fi'l-Mevkûf ala Evlâdi'l-Evlâd*" adlı bir yazarak risalede konuyu etraflıca incelemiştir.¹¹

İbn Kemal, risalesinde "evlâdü'l-evlâd" şeklinde kurulan aile vakıflarından kızdaki torunların da yararlanıp yararlanmayacağı meselesini incelerken mezhep içinde farklı görüşlerin bulunduğunu tespit etmiştir. Mesela Hilal (v. 245/858), Hassâf (v. 61/874), Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (v. 483/1090), Kadıhan (v. 592/1196)¹², İftiharüddin el-Buhârî (542/1147) ve Ömer b. Maze

9 Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöglü, Diyanet Yay., Ankara, 1999, 3.baskı, s. 465.

10 Atar, Fahrettin, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, s. 34

11 İbn Kemal, Ahmed b. Süleyman, *Risâle fî Dubûli Veledi'l-Bint fi'l-Mevkûf ala Evlâdi'l-Evlâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1049, vr. 49b-51b.

12 Kadıhan, Fahrettin Hasan b. Mensur b. Mahmud el-Özcedî.

el-Buhârî (616/1219) gibi müctehid ve fakihlerin önde gelenleri çocukların çocuklarına yapılan vakfa kızın çocuklarının da dahil edileceği görüşünü tercih ederken, diğer taraftan Ali b. Ahmed b. Mekkî Hüsameddin er-Razî (245/809), Ebû Bekir el- Merğınânî (593/1197) gibi fakihler dahil edilmeyeceği görüşündedirler. Bu görüşler arasında bir tercih yapabilmek için Osmanlı müftüsünün hangi kitaptan kimin görüşüyle fetva vereceğini bilmesi gerekir. Özellikle muhalif görüşler (kaviller) arasını temyizde gerekli basirete ve zıt görüşler arasında tercihte yeterli kudrete sahip olabilmek için fakihin rivayetteki merteye ve dirayetdeki derecesini ve fakihler tabakasındaki yerini bilmeyi zorunlu görmektedir.¹³

1. İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri

İbn Kemal'in asıl adı Ahmed b. Süleyman b. Kemal'dir.¹⁴ Şehzâde II. Bayezid'e lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nisbetle İbn Kemal, Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu¹⁵ veya İbn Kemal Paşa¹⁶ olarak bilinir. Ayrıca Şemseddin, Şeyhülislâm, Müftî'l-enam, Müftî's-sekaleyn,¹⁷ Muallim-i evvel, İbn Sina'yı Rûm lakablarıyla da anılır. Fakat bunlar arasında en meşhuru İbn Kemal ve Kemalpaşazâde ünvanıdır.¹⁸ İbn Kemal, 3 Zilkade 873'te (1468/1469) doğmuştur.¹⁹ Doğum yeri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklar onun Tokatlı,²⁰ bazıları Edirneli²¹ bir kısmı da

13 İbn Kemal, *a.g.e.*, vr. 51a-b; Atar, *a.g.m.*, 35.

14 İbn Kemal, *Vasiyetnâme*, Köprülü Ktp., 1599, vr. 140a; Saraç, Yekta, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, Risale Yay., İstanbul, 1995, s. 87; Bazı araştırmacılar "Şemsüddin" lakabını isim olarak zikretmektedir. (Bkz. Uğur, Ahmet, *Kemalpaşa-zâde-İbn Kemal*, MEB, Ankara, 1996, s. 9).

15 Saraç, *a.g.e.*, s. 15; Uğur, *a.g.e.*, s. 9; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991, IX; Atsız, Nihal, "Kemal Paşa-oğlunun Eserleri", *Şarkiyat Mecmûası*, VI (1965)'den ayrı basım, İstanbul, 1966, s. 71-72.

16 İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, vr. 1a; İbn Kemal, *Fetâvây-ı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 3b.

17 Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1978, s. 17; *İlmiye Salnâmesi*, Matbaay-ı Âmire, İstanbul, 1334, 1. baskı, s. 346.

18 Turan, Şerafettin, "Kemalpaşazâde", *DİA*, 238; Saraç, *a.g.e.*, s. 15.

19 Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah eş-Şehîr Hacı Halife, *Sulle mü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 1887, vr. 23b; Saraç, *a.g.e.*, s. 15; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman: VII. Defter*, IX; Parmaksızoğlu, İsmet, "Kemalpaşazâde" *İA*, MEB, İstanbul, 1977, s. 561.

20 Latîfi, *Tezkire-i Latîfi*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1314, s.79-80; Katip Çelebi, a.y.; Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c.I, 223; Saraç, *a.g.e.*, s.16.

21 Mecdî Mehmed Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaikü's-Şekaik)*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989, c. I, s. 381; Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 16; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Matbaay-ı Âmire, İstanbul, 1308, c.I, s. 197; İbn Kemal, *a.g.e.*, IX-X; Saraç, *a.g.e.*, s.16.

Amasyalı olduğunu kaydetmektedir.²² Babası Süleyman Çelebi 879'da (1474) II. Bayezid'in Amasya'daki şehzâdeliği esnasında muhafızlığını yapan komutanlardan biridir. Daha sonra 883'te (1478) Tokat Sancak Beyi olarak atanmıştır.²³ İbn Kemal'in annesi ise, İrandan gelip Tokat'a yerleşen Fatih Sultan Mehmed dönemi kazaskerlerinden Küpelioglu Muhyiddin Efendi'nin kız kardeşidir.²⁴ İbn Kemal'in İbrahim Çelebi isimli bir oğlu ve Safiye Hatun isimli bir kızı vardır.²⁵

Babası Amasya'da Şehzâde Ahmed nezdinde saray muhafızı olduğu yıllarda Amasya ulemâsından Şeyhizâde Abdi, Abdizâde Abdurrahman, Yakupzâde Bahşi Efendilerden sarf, nahiv, meânî, mantık ve fen bilimlerinden temel bilgileri tahsil ettirmiştir. Bu esnada Sibekzâde Ahmed, Şirvâni Ebu'l-Hayr, Kutbuddinzâde Ahmed Cami Efendilerden Farsça öğrendi. Böylece Farsça ve Arapça konuşabilecek seviyeye geldi. Fakat daha sonra kendisine zeamet verilerek askerlik mesleğine girdi ve Edirne'ye gidip II. Beyazid'in özel birliğine katıldı.²⁶ Bir sefer esnasında ulemânın ümerâdan daha çok itibar gördüğüne şahit olmuş ve bunun üzerine ilim tahsiline devam etmeye karar vermiştir.²⁷

İbn Kemal, Edirne'de Molla Lütfi'nin derslerine devam etmiş, ardından Mustafa Kastalanî,²⁸ Muslihüddin Mehmed Efendi, Hatipzâde, Hızır Bey, Molla Yegan, Muarrifzâde Sinaüddin Yûsuf ve Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi gibi âlimlerin derslerine devam ederek tahsilini tamamlamıştır.²⁹ Molla İzârî'den istifade etmiştir. Taşköprüzâde, İbn Kemal'in fikhî, Sinan Paşa (v. 891/1486) ve Molla Lutfi (v. 900/1494)'den aldığını kaydetmektedir.³⁰

İbn Kemal, 899'da (1493/1494) hocası Molla Kestelli'nin yanında mü-lazım olarak eğitime başlamıştır. 901'de (1495-1496) hocası Kestelli'nin vefat etmesi üzerine mü-lazımlıktan men edilmiş olan İbn Kemal, babasıyla beraber

22 Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, Dersaadet, 1327-1330, c. I, s. 220; Saraç, *a.g.e.*, s. 16-17.

23 Ayvansarayî, Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmî*, y.y., İstanbul, 1281, c. I, s. 180-181; Bursalı, *a.g.e.*, s. 224; Parmaksızoglu, *a.g.e.*, s. 562; Turan, "Kemalpaşazâde", a.y.; Saraç, *a.g.e.*, s. 17.

24 Kılıç, Mustafa, "Kemalpaşazâde (İbn Kemal)'nin Talebeleri", *Belleten*, Sayı: 221, Ankara, 1994, s. 55; Mecdi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 215.

25 Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, s. 440.

26 Âli, Gelibolulu Mustafa, *Künhü'l-Abbâr*, Fatih, 4225, vr. 229b; Kefevî, Mahmud Süleyman el-Hanefî, *Ketâibü 'Alami'l-Abyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Numaniyye*, Âşir Ef., 263, vr. 577a; Saraç, *a.g.e.*, s. 20-21.

27 Mecdi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 381; Kefevî, *a.g.e.*, vr. 577a.

28 Akhisârî, Hasan b. Turhan Tabakât, Slm. Ktp., Kılıç Ali Paşa, 753, 306b.

29 Mecdi Mehmed Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 382; Kefevî, *a.g.e.*, 579a; Uğur, *a.g.e.*, s. 12; Turan, "Kemalpaşazâde", s. 238; Saraç, *a.g.e.*, s. 21.

30 Taşköprüzâde, Ahmet b. Mustafa, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Slm. Ktp., Esad Ef., 2311, vr. 53b.

Amasya'ya gönderilmiştir. Burada kayınpederi ve amcazâdesi İbrahim Bey'in evinde ikamet etmiş, maddi sıkıntıya düşmüştür. Bu esnada Bahşi Efendi'nin tefsir ve hadis derslerine devam etmiştir.³¹

İbn Kemal, Hadım Ali Paşa'nın 907 (1501/1502)'de Sadrazam, Müeyyedzâde'nin de Anadolu kazaskeri olmasından sonra, 908 (1502/1503)'de İstanbul'a gelmiş, Rumeli Kazaskeri Hacı Hasanzâde'den boşalan Edirne Ali Bey (Taşlık) Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. Ayrıca 33.000 akçe ihsan edilerek, İdris Bitlîsî'nin Farsça yazdığı Osmanlı tarihi gibi Türkçe bir Osmanlı tarihi yazma görevi de kendisine tevdi edilmiştir.³² Hâmisi ve baba dostu Müeyyedzâde'nin Rumeli kazaskeri olmasından sonra 911 (1505/1506)'de 40 akçe ile Üsküp'teki İshak Paşa Medresesi'ne gönderildi. Burada, derslerine devam ederken eserlerini kaleme almaya başladı. Seyyid Şerif Cürçânî'nin "Şerh'ul-Miftâh" adlı eserine hâşiye yazdı. Bir yıl sonra terfi ederek hâriçli medreselere geçti ve 912 (1506-1507)'de tekrar Edirne'ye dönüp ilk olarak yevmi 60 akçe ile Halebiye Medresesi'ne tayin edildi. Daha sonra Üç Şerefeli Medresesi müderrisliğine nakledildi. 914 (1508/1509)'te İstanbul'a çağrılarak Sahn-ı Seman müderrisliğine atanmıştır. Yeniçerilerin zoruyla hâmisi Müeyyedzâde'nin azledilmesi sonucu, 917 (1511/1512)'de Edirne Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.³³

Yavuz Sultan Selim'in iktidara gelmesinden sonra tekrar eski görevine getirilen -hâmisi Müeyyedzâde'nin de vasıtasıyla- 10 Recep 921 (20 Ağustos 1515)'de Edirne kadılığını verdirmiştir. Yavuz, Mısır seferine giderken İbn Kemal gibi çok sevdiği bir kimseyi de kendisiyle götürmek istemiş ve bu amaçla 14 Şaban 922 (12 Eylül 1516) tarihinde Anadolu kazaskeri olarak tayin ettirmiştir.³⁴

İbn Kemal, 923'te (1517) Yavuz Sultan Selim'le birlikte Mısır seferine katılmış ve bu esnada sultandan büyük itibar görmüştür.³⁵ Beylerbeyi olarak atanan Hayır Bey'e yardımcı sıfatıyla Mısır'ın tahririnde görev almış, hatta bazı nakillere göre, Mısır kanunnâmesini de o hazırlamıştır.³⁶ O yıl 21 Rebûlevvel 923 (13 Nisan 1517) tarihinde padişah tarafından azledilmiştir. Fakat

31 Saraç, *a.g.e.*, s. 22.

32 Âli, *a.g.e.*, vr. 230a; Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 382; Turan, "Kemalpaşazâde", s. 239.

33 Turan, *a.g.e.*, s. 238; Saraç, *a.g.e.*, s. 23.

34 Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeatî's-Selâtin*, y.y., İstanbul, 1274, c. I, s. 468, 480; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman: VII. Defter*, XIV; Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 563; Uğur, *Kemalpaşazade*, s. 16.

35 İbn Kemal, *a.g.e.*, s. XIV.

36 Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 561-566.

on beş gün gibi kısa bir süre sonra 21 Rebîülahir 923 (28 Nisan 1517)'de eski görevine iade edilmiştir.³⁷

Mısır seferinden döndükten sonra, 924 (1518)'te Karaman'ın tahririyle görevlendirilen İbn Kemal, ertesi yıl 925 (1519)'te kazaskerlikten kendi isteğiyle ayrılmıştır. Yavuz, İbn Kemal'in kendi arzusu üzerine 926 (1520) yılı başlarında 100 akçe yevmiye ile Edirne Dârü'l-hadisine tayin etmiş ve böylece İbn Kemal merkezden uzaklaşmıştır.³⁸ İbn Kemal, Yavuz'un vefatına çok üzülmüş ve bu üzüntüsünü ifade eden bir mersiye yazmıştır.³⁹ İbn Kemal'in memuriyetteki asıl yükselişi Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra olmuştur. Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta çıkan Kanûnî Sultan Süleyman 928'de (1522), İbn Kemal'i Sultan Bayezid Medresesine müderris tayin etmiştir. Daha sonra 930'da (1524) Fatih medreselerinden birine tayin etmiş, Şaban 932'de (Mayıs 1526) de Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislâmlığa getirmiştir.⁴⁰ Bu makamdayken 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı dışında bulunan ve 938 (1531-1532) tarihinde vefat eden Nakşî şeyhi Mahmud Çelebi zâviyesinin haziresine defnedilmiştir.⁴¹

İbn Kemal'in kısa biyografisinden de anlaşılacağı üzere resmi görevleri münasebetiyle daima Osmanlı yönetimine yakın olmuştur. Dolayısıyla o dönemde karşılaşılan dini ve hukuki meseleleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde muhatap olmuş ve çözmeye çalışmıştır. Bu sebeple yazdığı risalelerin birçoğunu, -fakihlerin tasnifi örneğinde olduğu gibi- halkın ve yönetimin kendisine sorduğu güncel sorular üzerine kaleme almıştır.

İbn Kemal, ortaya koymuş olduğu eserleriyle XVI. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı kültürünün en büyük mümessili olarak görülmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça olarak çok sayıda ve muhtelif konularda eserler, şerhler, hâşiyeler ve risaleler yazmıştır. Osmanlı ulemâsı arasında ilmî kudretinden dolayı "el-muallimü'l-evvel" unvanıyla anılmıştır. Kefevî onun yüze yakın risalesi olduğunu, bunların halk arasında da bilindiğini belirtir.⁴² O, bütün vaktini ilme harcayan âlimlerden biridir. Yazdığı eserler ile ömrü kıyas edilince, hayatının her gününe yirmi sayfa düştüğü iddia edilmektedir.⁴³ Araştırmacılar tarafından eserlerinin sayısı ile ilgili iki yüzden beş yüze kadar rakam teleffuz edilmiştir. Bu sayı Faik Reşad'a göre üç yüze yaklaşmış, Ayvansarâvî'ye göre ise üç

37 Feridun Bey, *a.g.e.*, s. 454, 489.

38 Saraç, *a.g.e.*, s. 24.

39 İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman: X. Defter*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Tarih, s. 28, 17.

40 Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 382.

41 Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 224; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 197; Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 17.

42 Kefevî, *a.g.e.*, vr. 580a.

43 Âli, *a.g.e.*, vr. 230b; Hamid Vehbi, *Meşâhiri'l-İslâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1884, 1564; Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 383; Lâtîfî, *a.g.e.*, s. 80.

yüze ulaşmıştır.⁴⁴ Parmaksızoğlu'na göre üç yüzden fazladır.⁴⁵ Çalışmamızda bütün eserlerini zikretmek, çalışmanın sınırlarını açacağından sadece hukukla ilgili bazı eserlerine yer verilecektir.

İbn Kemal'in hukukla ilgili onu aşkın şerh, haşiye ve ta'liki, kırkı aşkın da risalesi olduğu bilinmektedir. Bunların başında *Îzâhü'l-İslâh*, *Hâşiye ale'l-Hidâye*, *Hâşiye ale't-Telvîh*, *Şerhu Tağyîri't-Tenkîh*, *Şerhu'l-Ferâiz* ve *Ta'lik ala Şerhi'l-Vikâye* olmak üzere şerh ve haşiye çalışmaları gelmektedir. "*Risâle fi Duhûli Veledi'l-Bint fi'l-Mevkûf ala Evlâdi'l-Evlâd*" risalesi de risalelerinden sadece bir tanesidir. Bu risalenin sonunda yer alan fakihlerin tasnifi daha sonra "*Tabakâtu'l-Fukahâ* ve *Tabakâtu'l-Müctebidin*" adlarında müstakil bir risale olarak çoğaltıldığından kütüphane kataloglarında ve birçok ilmi çalışmada müellifin müstakil bir eseri olarak gösterilmiş ve diğer risaleden daha çok tanınmıştır. Salim Özer yüksek lisans tezinde bu risaleyi Arapça tahkik etmiş Hasan Özer de farklı nüshalardan hareketle tahkik ve tercüme etmiştir.⁴⁶

İbn Kemal'in fetvaları sade bir Türkçe'yle yazılmış ve son derece kısa cevaplıdır. Hatta devrin şairlerinden Ârifi Hüseyin Çelebi'nin bunu dile getiren, "İmâm-ı dîn ü millet a'nî müftî / Ki yoktur ana benzer ehl-i âdem / Şu denlü ihtisâr eyler cevâbı / 'Olur', 'olmaz' yazar vallâhu a'lem" kıtası İbn Kemal'in de hoşuna gitmiştir.⁴⁷ Birçoğu çeşitli yazma kütüphanelerde dağınık bir şekilde bulunan fetvalarını konu alan eserleri aşağıdaki gibidir:

Fetâvâ-yı İbn Kemal: Bilindiği kadarıyla İbn Kemal'in fetvalarının tam bir tespiti yapılmış değildir. Yapılan tarama ve inceleme sonucunda kendi adına kayıtlı yirmi bir fetva mecmuasından on dört mecmuanın İbn Kemal'e ait olduğunu tarafımızdan tespit edilmiştir.⁴⁸ Bu mecmualardan ortak bir havuz oluşturularak yaklaşık bin yedi yüz fetvası yayınlanmıştır.⁴⁹

Mühimmâtü'l-Müftî: Osmanlı müftülerin fetva verirken müracaat edebilecekleri, fıkıh kitaplarından yapılan alıntılardan meydana gelmiş bir fetva derlemesidir.⁵⁰

44 Faik Reşad, *Eslâf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1311, s. 10; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, c. I, s. 181.

45 Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 564.

46 Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, E.J. Brill, Leiden, 1949, II, s. 602; Özer, Salim, *İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1991, s. 23; Özer, Hasan, "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, s. 353-374.

47 Latîfi, *a.g.e.*, s. 236-237; Özen, Şükrü, "Kemal pazâde'nin Fikhî Görüşleri", *DİA.*, c. XXV, s. 242.

48 İnanır, *a.g.e.* 5vd.

49 İnanır, Ahmet, *Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, Osav Yay., İstanbul, 2011.

50 Slm. Ktp., Çorlulu Ali Paşa, 280, vr. 1b-211b; Bunun dışında İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur. (Bkz. Atsız, *a.g.m.*, s. 95)

Risâle fi Mesâilî'l-Fetâvâ: Bu eserinde de klasik fetva formlarından farklı olarak sadece 'mesele' bölümü olup ayrıca cevap bölümü yoktur.⁵¹ Fetva sorunlarını inceleyen Arapça bir eserdir.

2. İslam Hukuk Tarihinde Fakihlerin Tasnifi ve İftâ Usûlü

Fetva verirken kullanılacak usûl ve kaynaklar, fetvayı veren müftünün ilmî yeterliliği ve derecesine bağlı olarak değişmektedir. İdeal olan, bir müftünün müctehid olmasıdır. Müctehid olmayan bir müftünün fetvaları da gerçek fetva olmayıp, müctehid müftülerin fetvalarını nakletmekten ibarettir.⁵² Bu sebeple müctehid ile taklid dönemi müftüsünün fetva verirken kullanacağı usûl ve kaynaklar farklıdır.

Fakihlerin tabakalara ayrılıp tasnif edilmesi İslâm hukuk tarihinin taklid dönemine rastlamaktadır. Dolayısıyla yapılan tasnifler bu dönem hukuk anlayışının karakteristik özelliklerini yansıtır. Mukallid bilginler, kendilerinden üstün olarak gördükleri fukahânın, mezhep fikhinin oluşumuna katkılarını inceleme, rivayet ve dirayet açısından mezhep içindeki yerlerini belirleme ihtiyacı duymuşlardır.⁵³ Osmanlı müftüleri kendilerinden önce teşekkül edip olgunlaşmış zengin bir hukuk külliâtı devralmışlar ve dolayısıyla fetvalarını kendilerinden önceki mezhep hukukçularının görüşlerine dayandırmışlardır. İbn Kemal'e göre, müftünün bir meselede fetva verirken hükmü nereden aldığı, bu hükmün insanların hangi ihtiyacına cevap verdiğini ve hangi sahih kitaptan naklettiğini bilmelidir. Ayrıca mezhepteki mevcut görüşlerden en kolay olanıyla hüküm vermesi gerekir.⁵⁴ Bu da çok geniş literatür bilgisini gerektirmektedir ki her Osmanlı müftüsünün bu yeterliliğe sahip olması mümkün olmadığından literatürün tasnifine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu ihtiyaç sadece Hanefî mezhebinde değil diğer mezheplerde de duyulmuş olacak ki bire bir aynı olmasa da benzer tasnifler yapmışlardır. Nitekim Şafîîler, fakihleri müctehid-i müstakil, müctehid-i müntesip, mezhepte müctehid ve fetvada müctehid olmak üzere dört tabakaya ayırmaktadır.⁵⁵ Hanbelî mezhebinde de buna yakın bir tasnifi İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1354) yapmış, müftülerin derecelerini müctehidlerin derecelerine uyararak mutlak

51 İbn Kemal, *Risâle fi Mesâilî'l-Fetâvâ*, Slm., Ktp., Yeni Cami, 685, vr. 185b.

52 İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, vr. 210a; İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, c. V, s. 454-457.

53 Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 1996, II, s. 91.

54 İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, vr. 210b.

55 Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri, *el-Mecmû' Şerhü'l-Mübezzeb*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, tsz., I, s. 65-69; Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Şafîî*, çev. Osman Keskioglu, Ankara, Hilal Yay., 1984, 362 vd.

müctehid, mukayyed müctehid, mezhepte müctehid ve mukallidi mahz olmak üzere dört tabakaya ayırmıştır.⁵⁶ Malikî mezhebinde de bunlara benzer bir tasnif yapılmıştır.⁵⁷

İbn Kemal'den önce klasik Hanefî literatüründe fakihler, ictihad ehliyetine göre "mutlak-müntesib", "mutlak-mukayyed", "müstakil-gayri müstakil" ve "dinde müctehid-mezhepte müctehid" gibi ikili bir tasnife tâbi tutulmuştur.⁵⁸ Bu ikili tasnif dışında İbn Kemal'e kadar detaylı bir tasnif bulunmamaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla İbn Kemal'in yer vereceğimiz bu tasnifi, kendi döneminden itibaren Hanefî mezhebi tasnifi olarak kabul görmüştür.⁶⁰ İbn Kemal'in bu tasnifinden yararlandığı anlaşılan Kınalızâde (v. 1561) de *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'de fakihleri dinde, mezhepte ve meselede müctehid olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. İbn Kemal'in zikrettiği gibi o da Hassâf, Kerhî (v. 340/951), Tahâvî (v. 321/933) ve Halvânî (v. 456/1064)'yi üçüncü tabakada zikretmiştir.⁶¹ Taşköprüzâde (v. 1584)'de İbn Kemal'in tasnifini aynen benimsemiştir.⁶²

2. İbn Kemal'in Fakihleri Tasnifi

İbn Kemal, fakihleri yedi tabaka olarak aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir:

1) Dinde Müctehid Olanlar: Usûl kaideleri oluşturan, doğrudan *Kur'an*, sünnet, icma ve kıyastan fûrû hükümler çıkaran, usûl ve fûrûda hiç kimseyi taklid etmeyen müctehidlerdir. Bu tabakayı dört mezhep imamı; Ebû Hanîfe, Malik, Şafî, Ahmed b. Hanbel (v. 241 /855) ve bu niteliği taşıyan diğer imamlar oluşturur.

56 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlamü'l-Muvakkîn An Rabbi'l-Alemin*, Darü't-Türasî'l-Arabî, Beyrut, 1998, IV, s. 186-189; Ebû Zehra, Muhammed, *Ahmet b. Hanbel*, çev. Osman Keskiöğlü, Hilal Yay., Ankara, 1984, s. 372-375; Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, *a.g.e.*, II, s. 91.

57 Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Malik*, çev. Osman Keskiöğlü, Hilal Yay., Ankara, 1984, s. 418-420.

58 Kevserî, Muhammed Zahid, *Hüsni't-Takâdî fi Sîret-i İmam Yûsuf el-Kâdî*, Matbaatü'l-Endülüs, Kahire, 1968, s. 29; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Kitabevi, İstanbul, tsz., c.I, s. 242-243; Karaman, Hayrettin, *Fıkıh Usûlü*, A. Said Matbaası, İstanbul, 1964, s. 30; Şaban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev., İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yay., Ankara, 1990, s. 374.

59 Kevserî, *a.g.e.*, s. 104.

60 et-Temimi, Takiyyüddin b. Abdülkadir, *Tabakâtü's-Seniyye fi Teracimi'l-Fukahâi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye, 3391, vr. 8a-b; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984, c.1, s. 77; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, c. II, s. 91; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 458.

61 Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef., 4662, v. 2b; Aksoy, Hasan, "Kınalızâde" *DİA*, Ankara, 2002, XXV, s. 417.

62 Taşköprüzâde, *a.g.e.*, vr. 4b-6a; İnanır, *a.g.e.*, s. 83.

2) Mezhepte Müctehid Olanlar: Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer gibi Ebû Hanife'nin talebeleri bu sınıfta yer alır. Bunlar hocaları Ebû Hanife'nin ortaya koyduğu kaideler gereğince yukarıda zikredilen delillerden hüküm çıkarabilir. Bazı fûrû hükümlerde hocalarına muhalefet etseler de usûl kaidelelerinde onu takip ederler. Bu özellikleriyle onlar Ebû Hanife'den farklı görüş belirten İmam Şafî ve benzerlerinden ayrılmaktadırlar.

3) Meselede Müctehid Olanlar: Mezhep kurucusundan hiçbir rivayetin nakledilmediği meselelerde icthad eden Hassâf, Tahâvî, Kerhî, Halvânî, Serahsî, Pezdevî (v. 482/1089) ve Kadıhan gibiler bu tabakadadır. Bunlar usûl ve fûrûda mezhep imamına muhalefet edemezler. Fakat onlar, mezhepte belirlenmiş usûl ve kâidelere bağlı kalarak mezhep imamlarının icthad etmedikleri meselelerde icthad ederler.

4) Tahric Yapanlar: Bunlar taklid ehlidirler. Cessâs (v. 370/981) ve bunun gibi bazı fakihler bu tabakadadır. Onlar icthad edemezler. Fakat usûl ve kaynaklara ait derin bilgilerinden dolayı mezhep imamından ve onun müctehid talebelerinden nakledilen iki manalı mücmel bir sözü, iki şıkkı ihtimali bulunan kapalı bir hükmü, fûrûdaki kaidelere ve benzerlerine bakarak açıklayabilirler. *Hidâye*'nin bazı bölümlerinde yer alan Merğînânî'nin; "Kerhî'nin tahririnde ve Razi'nin tahririnde böyledir." sözü buna örnek olabilir.

5) Tercih Yapanlar: Bunlar da taklid ehlidirler. Kudûri (v. 428/1037) ve Merğînânî⁶³ gibileri bu tabakadadır. Onların yaptıkları iş ise, "bu daha uygun", "bu daha sahih", "bu rivayet yönünden daha açık", "bu kıyasa daha uygun" ve "bu insanlar için daha faydalı" gibi sözleriyle bazı rivayetleri diğer rivayetlere tercih etmektir.

6) Temyiz Yapanlar: Bu tabakadakiler ise "kuvvetli" ile "daha kuvvetliyi", mezhepte, "zâhir'ur-rivaye" ve "nâdir'ur-rivaye"yi birbirinden ayırabilen mukallidlerdir. Bu tabakaya Hanefi mezhebinde müteahhirin döneme ait muhter dört metin diye bilinen; *Kenz*⁶⁴, *Muhtâr*⁶⁵, *Vikaye*⁶⁶ ve *Mecma*⁶⁷ gibi fıkıh

63 Mahtûtâtü Camiatî'l-Meliki's-Suûd Kütüphanesi 1660 numara 216/1 nüshada İnâye sahibi olarak yer alırken çalışmamızda esas aldığımız Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1049 numaralı nüsha ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 1276/17 nüshada Hidâye sahibi olarak geçmektedir. Hasan Özer hiç bir açıklama yapmadan İnâye sahibi olarak metne almıştır. (Bkz. Özer, a.g.m. s. 366) İnâye fi Şerhi'l-Hidâye müellifi ise Ekmelüddin el-Bâbertî (v. 786/1384)'dir. Kanaatimizce metnin müellifi Merğînânî'nin yer almadığı bir tabakada Bâbertî daha önce yer almamalıdır.

64 en-Nesefî, Ebu'l-Bekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310)

65 el-Mevsilî, Ebu'l-Fadl Mecduddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd b. Mahmud (v. 683/1284)

66 Mahmud b. Ahmed b. Ubeydulah b. İbrahim b. Ahmed el-Mahbûbî, Tâcuş-Şerî'a (v. 8/14.asır)

kitaplarının müellifleri girer. Bu yazarlar kitaplarında reddedilmiş görüşleri ve zayıf rivayetleri nakletmezler.

7) **Sırf Mukallidler:** Bunlar yukarıda belirtilen işleri yapamayan, zayıf- la şişmanı, sağla solu ayırt edemeyen, gece karanlığında odun toplayan kişi gibi bulduklarını alan kimselerdir. Onlara ve onları taklid edenlere yazıklar olsun!⁶⁸

3. Tasnife Yapılan Tenkitler

Bu tasnif Hanefi hukuk literatüründe oldukça etkili olmuş, birçok eserde aynen ictibas edilmiş ve fakihleri tasnifte ölçü alınmıştır. Ancak ictihad kapısının tekrar aralandığı dönemlerde eleştiriler yapılmaya başlanmıştır.⁶⁹ Bu eleştiriler genelde aynı ortak noktada toplanmaktadır. Birçok kaynakta yer alan, doktora tezimizde de yer verdiğimiz eş-Şihâb el-Mercânî'nin (v. 1888) "*Nazûratü'l-Hak*" adlı eserinde bu tasnife yaptığı eleştiriler önemine binaen esas alınacaktır.⁷⁰

Mercânî'ye göre bu tasnif, doğruluktan uzak, saçma hükümler, boş hayaller, ruhu olmayan cümleler ve manasız sözlerden oluşmaktadır. Ayrıca ondan daha önce kimse böyle bir tasnif yapmamıştır. Bu taksimi daha sonra yapacak olanların da ne tutunabilecekleri delilleri ne de dayanakları vardır. İbn Kemal ve onun tasnifini benimseyen Hanefi hukukçularına karşı ne kadar anlayışlı davranırsak davranalım bu tasnifte, onlar hatalıdır. Zira büyük fakihler ve ulemanın ileri gelenleri tamamlanmamış bir halka gibi oldukları için uçları tespit edilemeyeceğinden böyle genel bir kural koymak neredeyse imkansızdır. O'na göre İbn Kemal'in tasnifinde ikinci tabakayı oluşturan Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer gibi "mezhepte müctehid" sayılanlar delillerden hüküm çıkarmaya muktedir mutlak müctehidlerdir. Ebû Hanife her ne kadar onların üzerinde hocalık fazileti bulunmuş olsa da, onların da hocaları gibi müstakil görüşleri vardır. Onların furû hükümlerde hocalarına muhalefet edip usûl kaidelerinde takip ettiklerine dair iddia ise anlamsızdır. Çünkü usûl kaideleri bir takım esas ve prensiplerdir ki, akıl ve fikri olan herkes müctehid olsun ya da olmasın, ilgili kitaplardan rahatlıkla öğrenebilir. Kaldı ki bunların ictihadla herhangi bir ilgisi de yoktur. Zaten her üçü de bunları çok iyi bir şekilde bil-

67 Muzafferuddin Ahmed b. Ali b. Tağlib el-Bâ'lebekkî el-Bağdâdî, İbnu's-Sâatî (v. 694/1295)

68 İbn Kemal, *a.g.e.*, vr. 51a-b; İnanır, *a.g.e.*, s. 83-84.

69 Kevserî, *a.g.e.*, s. 102-116; *Fıkıh-u Ehlî'l-İrak ve Hadisühüm*, tahk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebet-ü Matbûatü'l-İslâmî, Beyrut, 1970, s. 14-25; Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Yeniğün Matbaası, Ankara, 1984, 7. baskı, c.V, s. 378.

70 Mercânî, Şehabettin, *Nazûratü'l-Hak*, Matbaa-yi Hizâne, Kazan, 1870.

mektedir. Ayrıca bu hususta taklide de gerek yoktur. Bunların fıkhıdaki mertebeleri İmam Malik ve Şafî'den daha yüksek olmasa bile, onlardan geri de değildir. Üstelik Ebû Yûsuf, Hanefî mezhebine göre ilk fıkıh usûlü kitabını yazdığı iddia edilen devrinin en büyük fakihidir. İmam Muhammed'e gelince, Ahmed b. Hanbel ve Şafî onun eserlerinden istifade etmiş ve kendi isimleriyle tanınan birer mezhep imamı olmuşlardır. Ayrıca o, gençlik döneminde Ebû Hanife'nin derslerine devam etmiş daha sonra İmam Malik'ten ilim öğrenmiş ve ondan *Muvatta'yı* nakletmiş ve İmam Muhammed'in bu rivayeti isnad bakımından en sahih rivayet kabul edilmiştir. O, eğer bir imamı taklid etmiş ise hangi imamı taklid etmiş sayılacaktır. İnsaf ve mantık onun mutlaka müstakil bir müctehid olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Yine Ebû Hanife, Züfer hakkında "O müslümanların imamlarından biri ve kıyası da en iyi bilendir." demektedir. Bu övgü, onun iyi bir fakih ve müctehid olduğunun delilidir.⁷¹ Görülüyor ki, bu imamların kendilerine mahsus usûl ve esasları da vardır. Bu usûlleriyle zaman zaman üstadları Ebû Hanife'ye muhalefet ederler. Hatta Gazali'nin belirttiğine göre, İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed, mezhebin üçte birinde İmam Ebû Hanife'ye muhaliftirler. Hâlbuki Nevevi'nin bildirdiğine göre, müctehid olan Müzenî (v. 264/877) Şafî'nin görüşlerine muhalefet etmemiştir. İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer ise, Ebû Hanife'ye olan sevgi ve saygılarından dolayı, ondan ayrı olarak kendilerine ait bir mezhebi, halk arasında yaymamıştır. Adı geçen bu üç imam, sahabenin görüşünü ve mürsel hadisleri delil olarak kabul eden Ebû Hanife'ye tâbi oldular. Fakat istishâb, mesâlih-i mürsele gibi delilleri kabul etmediler. Aslında onlar, kendi görüşleri onun görüşlerine uygun olduğu ve delilleri onun delilleriyle aynı olduğu için ona uydular.⁷²

Bu tasnife yöneltlen bir eleştiri de üçüncü ve dördüncü tabaka arasında farkın belirsiz olduğu iddiasıdır. Buna göre ikisi aynı tabaka sayılır. Çünkü usûlün icabına göre reyler arasında tercih yapmak, imamlardan hükmü rivayet olunmayan bir mesele hakkında hüküm vermektense daha kolay değildir. Buna rağmen İbn Kemal'in Hassâf, Tahâvî ve Kerhî'nin fıkıh ve fıkıh usûlü meselelerinde Ebû Hanife'ye muhalefet etmeye güçlerinin yetmediği şeklindeki iddiasının da aslı yoktur. Çünkü onların İmam'a muhalefet ettikleri meseleler sayılamayacak kadar çoktur. Usûl ve fîrûda tercih etmiş oldukları naklî delil ve yine kıyasla elde ettikleri birçok görüş, aklî ve naklî delillere dayalı birçok ichtihad vardır. Nitekim Tahâvî, "*Şerhu Meâni'l-Âsâr*" adlı eserinde

71 Mercânî, *a.g.e.*, s. 58; Kevserî, *Hüsnü'l-Takâdî*, s. 104-7; Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 459-460.

72 Mercânî, *a.g.e.*, s. 59-61; Kevserî, *a.g.e.*, s. 108 ; İbn Abidin, *a.g.e.*, I, s. 67; Ebû Hanife'nin mezhebin içindeki görüşlerinin toplamı yüzde on beştir. (Hamidullah, Muhammed, *İslâm Hukuku Etüdüleri*, Bir Yay., İstanbul, 1984, s. 323); İnanır, *a.g.e.*, s. 84-85.

yalnız nasih, mensuh ve âlimlerin tevillerinden birini diğerine tercih ederken, kendisine göre Kur'an, sünnet, icma, sahabe ve tabiîn kavlerinden mütevatir olanlara uygun görüşleri aldığını ifade etmektedir. Böylece o Hanefi mezhebinde muhtar olan ictihada aykırı bir yol takip etmiştir. Kerhî, "Âmm bir lafız tahsis edildikten sonra kalan kısmı asla delil olamaz" görüşüyle Ebû Hanife ve diğer imamlara muhalefet etmektedir. Yine o, evlenecek adaylar arasında denkliğin temel bir şart olmadığını belirtmiş, Ebû Hanife ve talebelerine fer'i bir konuda muhalefet etmiştir. Cessâs ise, "Tahsis edilmiş olan âmm bir lafız, eğer kalan kısım cemi ise hakikat, değilse mecaz olur" demiş ve bu görüşünde yalnız kalmıştır. Şimdi onun bu görüşü fıkıh usûlü prensiplerinden sayılmayacak mı? Hâlbuki İbn Kemal, Cessâs'ı ictihada gücü yetmeyen taklidcilerden saymaktadır. İşte bu ona zulmetmek, ilimdeki yüksek mevkiinden indirmek, onu tanımamak, fıkıh ve fıkıh usûlündeki derecesini, ilimdeki uzmanlığını, ince ve derin bir anlayışa sahip olduğunu bilmemek demektir.

Yine bu tabakadan sayılan Cessâs, üçüncü tabakadan sayılan Kadıhan ve Kerhî gibilerden az değildir. "*Abkâmu'l-Kur'an*" adlı eseri onun ilminin en açık delilidir. Nitekim bütün âlimler onun, fıkıh ve usûldeki orijinal görüşlerini takdir eder. Halvânî, onun hakkında şöyle der: "O büyük bir âlimdir. İlimdeki kudreti herkesçe bilinmektedir. Biz onu taklid eder, görüşlerini esas alırız." O hâlde Halvânî gibi bir müctehid bilgin nasıl olur da, İbn Kemal'in mukallid kabul ettiği bir kimseyi taklid edebilir. Üstelik Abdülaziz Buhârî (v. 730/1330), meşhur "*Keşfü'l-Esrâr*" adlı Pezdevî şerhinde, Cessâs'ın İmam Mâturîdî'den daha iyi bir fakih olduğunu kaydeder. Diğer taraftan müctehid kabul edilen Kadıhan, cemiyete fazla çıkmamış bir kadının bir davasında vekil tayin edebileceğini, Cessâs'ın da aynı fikirde olduğunu söyler. Hatta *Hidâye'de* zikredildiğine göre, eğer kadın cemiyet içerisine fazla çıkmamış ve işlerini takip edemeyecek durumda ise vekil tayin etmesinin zaruri olduğunu belirtir. Hidâye sahibi "Bu güzel bir görüştür, müteahhirin bilginler de bunu güzel gördüler" der. Bu meselede İbnu'l-Hümmam, Cessâs büyük bir imamdır. O, vekil tayin etme hususunda mutlak aslı bir kaidenin zâhirini esas aldığını söyler. Diğerleriyse Ebû Hanife'den gelen şu görüşü esas alır: "Vekil tayin etmede bir kadının dul olması ve cemiyete fazla çıkıp çıkmamasında fark yoktur." İbnu'l-Hümmam devamla "Fakat bu konuda doğru olan görüş müteahhirin âlimlerinin tercih etmiş olduğu görüştür." demektedir. Aynı şekilde Serahsî, eserlerinde Cessâs'tan nakiller yapmakta ve hatta birçok meselede onun görüşlerini esas almaktadır. Halvânî ve benzerlerinin hocaları, Cessâs'ın ilim ailesine tâbi ve onun ilim zincirine dâhildir. Meselâ; Ebû Cafer el-Usrüşeni -ki Debûsî (v. 430/1039)'nin hocasıdır- ve Ebû Ali Hüseyin b. Hıdr en-Nesefî (v. 424/1033) -ki, Halvânî'nin hocasıdır- Cessâs'dan fıkıh okuyup, ona talebe oldular. Bilindiği üzere müctehid olan Serahsî, Halvânî'nin talebesidir. Kadı-

han da onun talebelerinin talebesidir.⁷³ Bu tasnife yapılan bir başka eleştiri de dördüncü ve beşinci tabaka arasındaki farkın açık olmaması şeklindedir. Buna göre, tabakaları birbirine karıştırmadan bir tasnifin doğru olabilmesi için üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakadan birini birleştirmek icap eder. Bunlardan biri tahrir edenler tabakası olup, bu tabakayı mezhep imamlarından hüküm naklolunmayan meseleler hakkında, mezhebin kaidelerine göre hüküm çıkaran fakihler oluşturur. Diğeri ise, tercih edenler tabakası olup, bunlar çeşitli görüş ve rivayetler arasında tercihte bulunurlar, en kuvvetli olanı beyan ederek, en sahih, kıyasa uygun ve halkın ihtiyacını karşılayacak kavilleri seçerler. İbn Kemal'in beş tabaka olarak yaptığı tasnif gerçekte müctehidler, tahrir ve tercih yapanlar tabakası olmak üzere üç tabakadır.⁷⁴ İbn Kemal, Kudûrî ve Merğînânî'yi tercih ehli, Kadıhan'ı meselede müctehid saymaktadır. Hâlbuki Kudûrî, Serahsî'den zaman itibarıyla daha önce ve ilmî yönden daha derin ve kuvvetlidir, dolayısıyla müctehid olmaya ondan daha layıktır.

Merğînânî ise, ilim ve fıkıh bakımından asrının tek otoritesidir. Kadıhan'dan hiçbir açıdan geri değildir ve kendisi de müctehiddir.⁷⁵ İbn Hümmam (v. 861/1457) ise, hayvanların selem akdine konu olması ve kölenin nikahı gibi konularda icthad sayılacak görüşler ortaya koymuş olduğu hâlde bu tasnifte hiçbir tabakada ona yer verilmemiştir.⁷⁶

Yine bir başka eleştiri de bu tasnifte beş ve altıncı tabakalar arasında herhangi bir fark gözükmemesidir.⁷⁷ Ayrıca yedinci tabakadakiler fıkıh bilgini olmadığına göre onları bir tabaka saymamak gerekir. Bunlara uygun bir isim olarak nâkil denmelidir.⁷⁸ Mercânî, Iraklı âlimlerin yönetimde görev almayan mütevazı hukukçular olduğunu, Horasan ve Maveraünnehir hukukçularının isimlerin baş tarafına "şeyhülislâm" ve "şemsüleimme" gibi büyük lakaplar koyduklarını, İbn Kemal'in de bu lakaplara aldanarak onları üst tabakalarda gösterdiğini iddia etmektedir.⁷⁹

Görüldüğü gibi eleştiriler, daha çok tabakalar arasındaki farkların esaslı ve ayırıcı özelliklere dayanmadığı ve fakihlerin uygun tabakada yer almadığı noktasında odaklanmaktadır. Bu tasnifi eleştirenler alternatif tasnifler yap-

73 Mercânî, *a.g.e.*, s. 61-63; Kevserî, *a.g.e.*, s. 109-112; Karakaya, Hasan, *Fıkıh Usûlü*, Buruc Yay., İstanbul, 1998, s. 437; Miras, *a.g.e.*, V, s. 378; Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 462.

74 Ebû Zehra, *a.y.*

75 Mercânî, *a.g.e.*, s. 63; Kevserî, *a.g.e.*, s. 112.

76 Aydın, Hakkı, *Sivaslı İbn Hümmam ve Tahrir'i*, İbn Hümmam Vakfı Yay., Sivas, 1993, s. 114.

77 Mercânî, *a.g.e.*, s. 63.

78 Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 464; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, II, s. 93.

79 Mercânî, *a.g.e.*, s. 64-65; Kevserî, *a.g.e.*, s. 114.

mıştır. Meselâ Mercânî, müctehidler mutlak ve mukayyed olmak üzere ikili tasnife tâbi tutar. Ebû Zehra ise bu tabakaları Şafî mezhebinde olduğu gibi mutlak müctehidler, tahrir, tercih ve temyiz tabakası olmak üzere dörde indirmiştir.⁸⁰ Mercânî, İbn Kemal'in bu âlimleri hangi ölçüyle derecelendirdiğini ve aralarındaki farkları nasıl bulduğunu merak ettiğini belirtmektedir.⁸¹

4. Sonuç

İbn Kemal, her şeyden önce Osmanlı Devleti'nde hukuki birikimiyle öne çıkmış, başta hükümdar olmak üzere neredeyse herkesin, görüşüne ve fetvasına önem verdiği bir hukukçudur. Klasik kaynaklardan derlemiş olduğu *Mühimmâtü'l-Müftî* ve *Mesâilü'l-Fetâvâ* eserlerinde atıfta bulunduğu zengin kaynaklar, onun Hanefî literatürüne olan vukûfiyetinin genişliğini göstermektedir. Ancak yukarıda bahsedilen “evlâdü'l-evlâd” meselesinde olduğu gibi mezhep içinde farklı görüşler arasında hangisiyle fetva verileceği konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Diğer taraftan toplumun çözülme bekleyen acil hukuki sorunları bulunmaktadır. O bu sorunların üstesinden gelebilmek için fakihleri genel bir tasnife tâbi tutma ihtiyacı hissetmiştir. Bu tasnifin sağlıklı değerlendirilebilmesi, genelde Osmanlı hukukçularının, özelde de İbn Kemal'in yetiştiği ve etkilendiği düşünce ortamının bilinmesine bağlıdır.

Osmanlı Devleti birçok yönden ataları olan Karahanlı ve Selçuklu devletlerinin bir devamıdır. Nitekim Osmanlı fakihlerinin eserlerinde atıfta buldukları kaynaklar arasında ilk devir fıkıh çalışmalarından daha ziyade Maverâünnehir hukukçularının bulunması bu durumu teyit etmektedir.⁸² Hatta Osmanlılarda hukuk düşüncesini besleyen kaynağın, başta Maverâünnehir hukukçusu Merğînânî olmak üzere Ebu'l-Berekât en-Neseftî (v. 710/1310), Tacüşşeria ve Sadrüşşeria (ö. 747/1346) gibi hukukçular olduğu söylenebilir.⁸³ Bu hukuk kültürü içinde yetişen İbn Kemal (v. 940/1534), aynı şekilde Horasan ve Maverâünnehir fakihlerinin izinden gitmiş, tasnifinde de önemli ölçüde onlara yer vermiştir. Fetvalarında Semerkandlı alimlerin ittifak ettiği hususları özellikle zikretmiştir.⁸⁴ Fakat Mercânî'nin iddia ettiği gibi, tamamen onları yükseltip diğerlerini daha aşağı derecelerde zikretmesi söz konusu de-

80 Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 464.

81 Mercânî, *a.g.e.*, s. 63-64; Kevserî, *a.g.e.*, s. 102; Aydın, *a.g.e.*, s. 108-110; İnanır, *a.g.e.*, s. 85-90.

82 Kavakçı, Yûsuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverâan-Nahr İslâm Hukukçuları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1976, s. 373.

83 Cici, Recep, *Osmanlı'da Fıkıh Çalışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994, s. 394.

84 İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, vr. 50a.

ğildir. Iraklı âlimlerin yönetimde görev almayan mütevazi hukukçular olması, Horasan ve Maverâünnehir hukukçularının isimlerinin baş tarafına “Şeyhülislâm” ve “Şemsüleimme” gibi büyük lakaplar konulması, İbn Kemal’in de bunlara aldanarak fakihleri tasnif ederken onları üst tabakaya yerleştirdiği iddiası da çok tutarlı değildir. Nitekim Merğînânî, Maverâünnehir hukukçularından olduğu hâlde, İbn Kemal onu daha önce ifade edildiği gibi tercih tabakası fakihleri arasında zikretmiş, Mercânî de onun bu yaklaşımını eleştirmiştir. Yine Hassâf ve Tahâvî gibi Irak ve Mısırlı fakihlere de “meselede müctehidler” arasında yer vermiştir. Bütün bunlar onun yaptığı tasnifte Maverâünnehir hukukçularını temel ölçü almadığını, fakat tabîî olarak öncelik verdiğini göstermektedir. Fakihlerin güncel ihtiyaca cevap veren görüş sahibi olmalarının bu tasnifte daha belirleyici olduğu da söylenebilir.

Bu tasnifin Osmanlı yargı sistemine yönelik bir yönü de bulunmaktadır. Nitekim İbn Kemal’in bu tasnifi Yavuz Sultan Selim’in emri üzerine kaleme alması ve hemen yaygın bir şekilde benimsenmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Osmanlı Devleti özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Hanefi mezhebini esas almış, kadıları da bu mezhepteki en sahih görüşü uygulamakla görevlendirmiştir. Uygulama bir meselede birbirinden farklı ve zıt görüşler bulunduğu durumlarda hangi esasa göre yapılacaktır. İbn Kemal, bu tasnifiyle Osmanlı müftülerinin kimin görüşüyle fetva vereceğini belirleyen bir ölçü ortaya koymuştur. Çünkü ona göre farklı görüşler arasında temyizde gerekli basirete ve zıt görüşler arasında tercihte yeterli kudrete sahip olabilmek ancak fakihlerin rivayetteki mertebe, dirayetteki derece ve fakihler tabakasındaki yerinin bilinmesi ile mümkün olmaktadır.⁸⁵

İbn Kemal’in tasnifi doğrultusunda Osmanlı müftülerinin iftâ usûlü, şu şekilde ifade edilebilir. Mezhepte Ebu Hanife tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir ve dinde müctehiddir. Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer hocaları Ebu Hanife’den sonra gelir. Bazı fûrû hükümlerde hocalarına muhalefet etseler de usûl kaidelerinde onu takip ederler. İbn Kemal’e göre mukallid müftü, mezhep imamlarından hiçbir rivayet bulunmayan meselelerde Hassâf, Tahâvî, Kerhî, Halvânî (v. 456/1064), Serahsî, Pezdevî ve Kadıhan gibi meselede müctehid olan fakihlerin görüşlerini nakleder. Bunlar usûl ve fûrûda mezhep imamına muhalefet etmezler. Fakat onlar, mezhepte belirlenmiş usûl ve kâidelere göre mezhep imamlarının ictihad etmedikleri meselelerde ictihad ederler. Bu kaynaklarda da yoksa Cessâs ve bunun gibi tahrir ehli fakihlerin görüşleri alınmalıdır. Bu tabakadakiler mukallid olup ictihad edemezler. Mukallid müftü bir meselenin hükmünü bunlarda da bulamadığı takdirde, mezhepte var olan bir kısım rivayetlerin diğer rivayetlere göre daha uygun, daha

85 İbn Kemal, *a.g.e.*, vr. 51a.

sahih, daha açık bir rivayet, yine hangi görüşün kıyasa daha uygun ve insanlar için daha faydalı olduğu hususunda tercih ehli olan Kudûrî ve Merğînânî'nin eserlerinden nakletmelidir. Bunlarda da bulamadığı ya da birbiriyle çatışan görüşlerle karşılaştığında, kuvvetli ile daha kuvvetliyi, zayıf görüşleri, mezhepte zâhir görüşü, zâhir ve nâdir rivayetleri birbirinden ayıran, kitaplarında reddedilmiş görüşleri ve zayıf rivayetleri nakletmeyen dört metin diye bilinen Nesefî, Mevsilî, Tâcuş-Şerî'a ve İbnu's-Sâatî gibi müelliflerin Kenz, Muhtar, Vikaye ve Mecma'daki görüşlerini tercih ederler.⁸⁶

İbn Kemal "vakf-ı evlâdî'l-evlâd" risalesinde konuyla ilgili hukuki hükmü tespit ederken bu tasnifte üst sıralarda bulunan hukukçuların görüşlerini tercih etmiştir. Ona göre Hassâf, Serahsî, Hilâl, Kadıhan, İftiharüddin Buhârî (ö. 542/1147) ve Burhaneddin el-Buhârî'nin görüşleri Ebu'l-Hasan Ali er-Razî, Ali b. Hüseyin Suğdî (ö. 461/1069), Ebû Bekir Merğînânî, Sadruş-Şehid (ö. 536/1141) ve Radiyyuddîn Serahsî (ö. 544/1149)'nin görüşlerine tercih edilmelidir.⁸⁷ Çünkü ilk gruptakiler hukukçuların önde gelenleri olup ikinci gruptaki hukukçular ise onlara mukayese edildiğinde daha alt mertebededir. Bundan da anlaşılacağı üzere bu tasnifin Osmanlı müftülerinin fetvada öncelik verecekleri hukukçuları belirleyerek, ülke genelinde hukuki birlik ve istikrarın sağlanmasına hizmet ettiği söylenebilir.

İbn Kemal'in ve kendisini eleştirenlerin yaptıkları tasnifler, aslında yaşadıkları dönemlerin düşünce ve hukuk anlayışının ürünüdürler. Yapılan tenkitlerin ictihad kapısının tekrar aralandığı XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında yoğunlaşması bir tesadüf değildir. İbn Kemal'in tasnifini değerlendirirken onun yaşadığı dönemin taklid ve duraklama dönemi olduğu, bazı hukuk metinlerinin âdetâ nass gibi görüldüğü gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Onun, bu anlayışı eleştiren, herkesin âdetâ eleştirilmez olarak gördüğü *Vikâye'ye* yazdığı *İslahî* ve yapılan eleştirilere binâen kaleme aldığı *İzâhî*, diğer Osmanlı hukukçularınca eleştirilmiş, İbn Kemal'in hatalı olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Hatta yapmış olduğu tasnif kendi aleyhine kullanılmıştır. Nitekim Şeyh Sünbül Sinan Efendi, İbn Kemal'in raks ve deverânın helal olmadığına dair referans gösterdiği Bezzâziyye (v. 827/1424) ve Pezdevî (v. 482/1089)'nin İbn Kemal'in kendisinin kaleme aldığı fakihler tasnifinde mukallidler grubunda bulunduğunu, dolayısıyla onların da kendileri gibi bir zât olduğunu ve görüşlerine itibar edilmeyeceğini ifade eder.⁸⁸

Son tabakanın fukahâ tasnifinde yer alması her ne kadar eleştiri konusu olsa da isabetlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yargı ve iftâ görevlerini ya-

86 İbn Kemal, *Risâle fî Duhûli Veleđi'l-Bint fi'l-Mevkûf ala Evlâdî'l-Evlâd*, vr. 51a-b.

87 İbn Kemal, *Risâle fî Duhûli Veleđi'l-Bint fi'l-Mevkûf ala Evlâdî'l-Evlâd*, a.y.

88 Sünbül Sinan Ef., *Fî Devrânî's-Sûfiyye*, Üniversite, 3783, vr. 9b.

pan, metin ve şerhler yazan hukukçuların nereye yerleştirileceğinin bilinmesi açısından fakihler tabakasında yer verilmesi gereklidir. Ayrıca onlara mezhep hukukçuları arasında bir konumları olmadığı, dolayısıyla belirtilen yasalar çerçevesinde iftâ vazifelerini yapmaları anlatılmak istenmektedir.

Kısaca bu tasnif, tamamen devrinin genel anlayışını yansıtır. Osmanlı fakihlerinin karşılaştıkları sorunlara, hangi kaynaklarda çözüm aradıkları ve kimin görüşüne öncelik verdiklerini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır. Tasnifin daha ilk dönemlerden itibaren büyük kabul görmesi onun pratik bir değerinin önemli bir ihtiyacı karşıladığının açık göstergesidir. Osmanlı hukukçuları için temel bir kaynak olmuş, tasnifte adı geçmeyen hukukçulara pek itibar edilmemiştir.⁸⁹

Hanefi fukahâsının tasnifi Yavuz Sultan Selim'in ricası üzerine yapıldığı dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkisinin bir de bu yönüyle yeniden gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

- Âlî, Gelibolulu Mustafa, *Künhü'l-Abbâr*, Fatih, 4225.
- Akhisârî, Hasan b. Turhan, *Tabakât*, Slm. Ktp., Kılıç Ali Paşa, 753
- Aksoy, Hasan, "Kınalızâde", *DİA*, Ankara, 2002, c. XXV.
- Atar, Fahrettin, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 3, s. 34
- Atsız, Nihal, "Kemal Paşa-oğlunun Eserleri", *Şarkiyat Mecmûası*, VI (1965)'den ayrı basım, İstanbul, 1966.
- Aydın, Hakkı, *Sivaslı İbn Hümâm ve Tahrir'i*, İbn Hümâm Vakfı Yay., Sivas, 1993.
- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay., İstanbul, 2005.
- Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmî*, İstanbul, 1281.
- Bardakoğlu, Ali, "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 31/1, 701 Osmanlı Özel Sayısı, s. 711-712.
- Bayındır, Abdülaziz, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 31/1, 701, Osmanlı Özel Sayısı.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Kitabevi, İstanbul, tsz.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, E.J. Brill, Leiden, 1949.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *İlamu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemin*, Darü't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1998.

89 İnanır, *a.g.e.*, 89 vd.

Dönmez, İbrahim Kâfi, *İslam Araştırmaları*, Avrupa İslam Üniversitesi Yıl 1, Sayı 1, Şubat 2008

Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Diyanet Yay., Ankara, 1999, 3. baskı.

İmam Şafî, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara, Hilal Yay., 1984.

Ahmet b. Hanbel, çev. Osman Keskiöğlü, Hilal Yay., Ankara, 1984.

İmam Malik, çev. Osman Keskiöğlü, Hilal Yay., Ankara, 1984.

Faik Reşad, *Eslâf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1311.

Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeâtî's-Selâtin*, İstanbul, 1274.

Hamid Vehbi, *Meşâhiri'l-İslâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1884.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Hukuku Etüdleri*, Bir Yay., İstanbul, 1984.

Heyet, *İlmiye Salnâmesi*, Matbaay-ı Âmire, İstanbul, 1334, 1. baskı.

Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, Dersaadet, 1327-1330.

İbn Abidin, *Haşiyet-ü Reddi'l-Muhtâr*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984.

İbn Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-Kadir*, Büyük Emirî Matbaası, Bulak, 1316, 1. baskı.

İbn Kemal, Ahmed b. Süleyman, *Mühimmâtü'l-Müftî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280.

Fetâvây-ı İbn Kemal, Nuruosmaniye, 1967.

Risâle fi Duhûli Veledi'l-Bint fi'l-Mevkûfâla Evlâdi'l-Evlâd, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1049.

Risâle fi Mesâili'l-Fetâvâ, Slm. Ktp., Yeni Cami, 685.

Tevârih-i Âli Osman VII. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Ankara, TTK, 1991.

Tevârih-i Âli Osman: X. Defter, Millet Ktp., Ali Emîri-Tarih, 28.

Vasiyetnâme, Köprülü Ktp., 1599.

İnanır, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku (Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat, Osav Yay., İstanbul, 2011.

Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İstanbul, 1989.

İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 1996.

Fıkıh Usûlü, A. Said Matbaası, İstanbul, 1964.

Karakaya, Hasan, *Fıkıh Usûlü*, Buruc Yay., İstanbul, 1998.

Karaman, Hayrettin, *Fıkıh Usûlü*, A. Said Matbaası, İstanbul, 1964.

Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah eş-Şehîr Hacı Halife, *Sullemlü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl*, Slm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 1887.

Kavakçı, Yüsuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavaraan-Nahr İslâm Hukukçuları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1976.

Kefevî, Mahmud Süleyman el-Hanefî, *Ketâbü A'lami'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Numaniyye*, Âşir Ef., 263

Kevserî, Muhammed Zahid, *Hüsnü't-Takâdî fi Sîret-i İmam Yûsuf el-Kâdî*, Matbaatü'l-Endülüsi, Kahire, 1968.

Fıkh-u Ehli'l-Irak ve Hadisühüm, tahk. Abdülfettah Ebû Gudde Mektebet-ü Matbûatü'l-İslâmî, Beyrut, 1970.

Kılıç, Mustafa, "Kemalpaşazâde (İbn Kemal)'nin Talebeleri", *Belleten*, Sayı 221, Ankara 1994.

Kınalızâde, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef., 4662.

Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1314.

Mecdî Mehmed Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaikuş-Şekaik)*, Yay. haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Matbaay-i Âmire, İstanbul, 1308

Mercânî, Şehabettin, *Nazûratü'l-Hak*, Matbaa-yi Hizâne, Kazan, 1870.

Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Yenigün Matbaası, Ankara, 1984, 7. baskı

Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih*, İstanbul, Çağrı Yay., 1978.

Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri, *el-Mecmû' Şerhü'l-Mühezzeb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, tsz.

Özen, Şükrü, "Kemalpaşazâde'nin Fikhî Görüşleri" DİA.

Özer, Salim, *İbn Kemal'in İslâm Hukuku alanındaki Arapça Yazma Risaleleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1991.

Özer, Hasan, "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 353-374.

Saraç, Yekta, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, İstanbul, Risale Yay. 1995.

Şaban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev., İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yay., Ankara, 1990.

Şen, Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 31/1, 701 Osmanlı Özel Sayısı.

Sünbül Sinan Ef., *Fi Devrânî's-Süfiyye*, Üniversite, 3783

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 2311.

et-Temimi, Takiyyüddin b. Abdülkadir, *Tabakâtu's-Seniyye fi Teracimi'l-Fukahâi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye, 3391.

Turan, Şerafettin, "Kemalpaşazâde", DİA

Uğur, Ahmet, Yavuz Sultan Selim, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Yay., Kayseri, 1989.